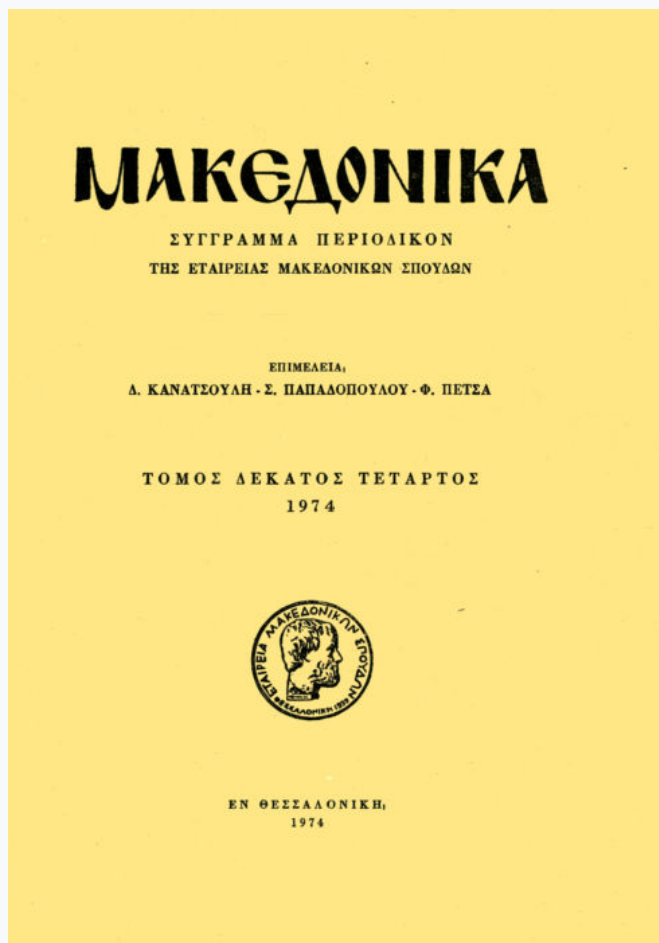

Μακεδονικά

Τόμ. 14, Αρ. 1 (1974)

D. Mano-Zisi και Lj. B. Popovic, Novi Pazar, Ilirsko-Grcki Nalaz, 1844-1969

Φώτιος Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.595](https://doi.org/10.12681/makedonika.595)

Copyright © 2014, Φώτιος Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1974). D. Mano-Zisi και Lj. B. Popovic, Novi Pazar, Ilirsko-Grcki Nalaz, 1844-1969. *Μακεδονικά*, 14(1), 419-423. <https://doi.org/10.12681/makedonika.595>

και Gjinarai και μιὰ προσθήκη. Τις παρεμβάσεις κάνουν οί M. Domi, B. Jubani και B. Beci. 'Επιβεβαιώνουν άπλως τήν εντύπωση τής μονολιθικότητας που χαρακτηρίζει τήν έπίσημη άλβανική άρχαιολογία. 'Η προσθήκη εξ άλλων αναφέρεται σέ τόπους των Πενεστών, τούς όποιους προσπαθεί νά ταυτίσει ό H. Sadiku. 'Η Uscana του Λιβίου (XLIII, 10, I) έντοπίζεται στα δυτικά τής Δίβρης, σέ απόσταση 2-3 χλμ.¹, τό Oaeneum κοντά στο σημερινό Qidhne τής Κάτω Δίβρης² κ.ο.κ. Όλα ύποθετικά και χωρίς τεκμηρίωση.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΕΑΣ

D. Mano - Zisi και Lj. B. Porović, Novi Pazar, Ilirsko-Grčki Nalaz, 1844-1969, Narodni Musej, Beograd.

Μέ τήν εύκαιρία τής 125ης έπετειού από τήν ίδρυση του Μουσείου του Βελιγραδίου οί Γιουγκοσλάβοι συνάδελφοι όργάνωσαν τό 1969 διάφορες έκδηλώσεις (πρβλ. άνωτ., σ. 229) και έκτός άλλων δημοσίευσαν σ' ένα τόμο, σερβικά και άγγλικά, «μονογραφία» για τό θησαυρό του Novi Pazar.

Περιλαμβάνει πρόλογο του Διευθυντού του Μουσείου Miodrag Kolaric, σύντομο χρονικό τής ερέσεως, τόν κατάλογο των εϋρημάτων, εξέταση από τής άπόψεως τής κοινωνίας, τής θρησκείας και του πολιτισμού των 'Ιλλυριών, εξέταση των έλληνικών εϋρημάτων, χρονολόγηση και συμπεράσματα. Σ' ένα Supplement παρουσιάζονται για συσχέτιση άγγεία, που δέν ανήκουν στο θησαυρό, αλλά βρέθηκαν στην άνασκαφή, που ακολούθησε. Ό τόμος συμπληρώνεται με γενική κάτοψη τής άνασκαφής, γενική άποψη του τύμβου με τήν έκκλησία του 'Αγίου Πέτρου και εικόνες καλές όλων σχεδόν των εϋρημάτων, μερικές έγχρωμες.

Τού άεμνήστου Djordje Mano-Zissi ή συμβολή είναι κυρίως από τήν ίλλυρική πλευρά, του Lj. Porović από τήν πλευρά τήν έλληνική.

Στόν πρόλογο, ό Διευθυντής του Μουσείου κ. Kolaric τονίζει: ό θησαυρός του Novi Pazar (τέλος 6ου-άρχες 5ου αι. π.Χ.) μετεκίνησε τά σύνορα τής επιδράσεως του έλληνικού πολιτισμού πολύ βορειότερα από τό Trebeniste και μάς επιτρέπει νά εικάσουμε μιá έλληνο-ίλλυρική πολιτιστική συμβίωση. Θεωρεί φυσικό ότι τά έπίσакτα πήλινα και χαλκά έλληνικά άγγεία, τεχνοτροπικά και αισθητικά είναι άνώτερα από τά έγχάρια, που εξ άλλου είναι λιγώτερο γνωστά.

Ό θησαυρός βρέθηκε τό 1957 τυχαία, με άφορμή στερεωτικές έργασίες στην έκκλησία του 'Αγίου Πέτρου, στην περιοχή του Ras. Ήταν ένα δρύινο κιβώτιο, διαστάσεων 1,85 x 0,83 μ.. Τό κιβώτιο είχε τοποθετηθή σέ όρθογώνιο σκάμμα, άσχετο προς τό ναό, με πολλή επιμέλεια: στρωμένες πλάκες κάτω, σέ βάθος, 2,12 μ., έπειτα χαλίκια στρώμα και γύρω μεγαλύτερες πέτρες. Πάνω από τό κιβώτιο στρώμα πηλού, ως 10 εκ., με μεγαλύτερα χαλίκια και πέτρες. Γύρω, άσχετο έδαφος, άλλ' όχι παρθένο, άφου με τήν άνασκαφή βεβαιώθηκε ίλλυρικός ταφικός τύμβος με ταφές από τήν 'Εποχή του Χαλκού ως τήν περίοδο Hallstatt, αλλά και χριστιανικές.

Συμπεραίνεται ότι τό κιβώτιο με τό θησαυρό ήταν μέρος από τά ταφικά κτερίσματα ήγεμονικής ταφής. Περιείχε ενδύματα και κοσμήματα. Έξω από τό κιβώτιο βρέθηκαν και άλλα κτερίσματα: δυό μελανόμορφα έλληνικά άγγεία και έπτά χάλκινα, έπσης έλληνικά.

1. Ένδ ό N. G. L. H a m m o n d, A History of Macedonia, I, σ. 43 και map 9, τήν τοποθετεί στο Kitsevo.

2. Άλλά ό Hammond ταυτίζει τόν ποταμό Artatus του Λιβίου με τό Velcka και τοποθετεί τό Oaeneum στην άνω κοιλάδα του ποταμού αυτού, H a m m o n d, έ.ά., σ. 44.

Ἀποκλείεται ἡ συσχέτιση τῶν ἀγγείων αὐτῶν μετὰ τὴν ταφικὴν πυρὰ, ποὺ παρατηρήθηκε σὲ ἄλλῃ θέσῃ. Ἀποκλείεται ἐπίσης ὅτι τὸ κιβώτιο ἦταν καὶ ἡ νεκρικὴ κάσα. Δὲν περιεῖχε ὅσα σκελετοῦ, τὰ ὕφανα, τὰ δερμάτινα καὶ τὰ ἄλλα φθαρτὰ περιεχόμενά του δυστυχῶς δὲν διατηρήθηκαν, ἀλλὰ δὲν ἦταν προσωπικά εἶδη. Ἦταν ἓνας οἰκογενειακὸς θησαυρὸς, πρὶν πολὺ ἀπὸ γυναικεῖα, ἀλλὰ καὶ ἀνδρικά ἴσως εἶδη. Λεῖπουν μεταλλικά ὄπλα, κράνη, ἀσπίδες κ.λ. Εἰκάζεται ὅτι αὐτὰ θὰ εἶχαν τοποθετηθῇ στὸν τάφο μετὰ τὸ νεκρὸ. Στὸ κιβώτιο ἦταν μόνον μεταλλικά τμήματά τους, ποὺ ὅμως μπορεῖ νὰ ἀνήκουν ὅχι σὲ ἀνδρικό ὅπλι-σμο, ἀλλὰ σὲ γυναικεῖο ἱματισμὸ. Τρεῖς ἐπίσημες γυναικεῖες ἐνδυμασίες βεβαιώθηκαν, λοιπὸν δὲν ἀποκλείεται ὅτι πρόκειται γιὰ τάφο πριγκηπίσσης.

Στὸν κατάλογο τῶν εὐρημάτων περιλαμβάνονται:

1. Ὀλπη μελανόμορφη (πίν. I καὶ Ia-β). Εἰκονίζεται ντυμένος Διόνυσος γενειοφόρος με ρυτὶ στὸ δεξιὸ χέρι, ἀνάμεσα σὲ δύο γυμνοὺς Σατύρους. Χρονολογεῖται περὶ τὸ 500 π.Χ. (σ. 121).

2. Μελανόμορφη «κύλιξ» (σκύφος) δῶτη (πίν. II) μετὰ παράστασι ἀλεπούς μᾶλλον παρὰ σκύλου (χαρακτηριστικὴ ἡ ὀρὰ). Χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 5ου. αἰ. π.Χ. (σ. 121).

3. Χάλκινη ὕδρια, ποὺ εἰκονίζεται συμπληρωμένη (πίν. III, ἐδὼ εἰκ. 1) καὶ χωριστὰ οἱ λεπτομέρειές της σὲ ἄλλους ὀκτὼ πίνακες (πίν. IIIa-h). Ἡ λαβὴ ἔχει μορφὴ γυμνοῦ κοῦρου μετὰ δύο λιονταράκια στὰ ὑψωμένα πρὸς τὸ χεῖλος χέρια του¹, ἀνὰ ἓνα κριὸ ἀπὸ τὴ μιά καὶ τὴν ἄλλη τῶν ποδιῶν καὶ γοργόνιο κάτω. Ἡ ὕδρια χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 6ου π.Χ. καὶ ἀποδίδεται σὲ ἐργαστήριο τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.

4. Λεκανίδα μικρὴ, δῶτη, μετὰ τρίποδα (πίν. IV, 1).

5-6. Τμήματα ἀπὸ δύο ἄλλα χάλκινα ἀγγεῖα: χεῖλη, λαβὲς μετὰ κεφάλια λεόντων κ.λ.

7. Οἰνοχοΐσκη ραμφόστομη, μετὰ λαβὴ ὑπερυψωμένη στολισμένη μετὰ ρόδακες (πίν. V).

8. Λεκανίδα μεγάλῃ, δῶτη, μετὰ τρίποδα (πίν. IV, 2 καὶ IV 2a-2b).

9. Ἀσημένια ριάλη μεσομήφαλος (πίν. VI καὶ VIa, δεξιά), μετὰ ἰδιορρυθμίες.

10. Χρυσὴ περόνη (πίν. VIa, ἀριστερά), τοῦ τύπου «knot-head-pins» (Jacobssthal, Greek Pins, 133).

11. Σίτυλα κυλινδρική (πίν. VII) τοῦ τύπου «cista a cordoni» (Déchêlette) ἢ «Rippenciste» (Sanquist), ὁ ὅποιος ἀποδίδεται στὴν περιοχὴ τῆς Βενετίας ἀπὸ ἀρχικά πρωτότυπα τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.

12. Στραγγιστήρι (ἡθμός) μετὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ τέχνη στὸν πολιτισμὸ Hallstatt (πίν. VIII, VIIIa καὶ, ἐγχρωμος, XXXIX).

13-14. Καρδιοφύλακες ἢ παραγναθίδες ἀπὸ ἤλεκτρο μετὰ ἐγχάρακτες παραστάσεις (πίν. XXXII-XXXIII), ποὺ εἰκονίζουν σφίγγες, πολεμιστὰς, ἵππεις κ.λ.

15-17. Τεμάχια ἀπὸ παρόμοιες ἡλέκτρινες πλάκες μετὰ ἐγχάρακτη διακόσμηση (τὸ ἓνα στὸν πίν. XXXI).

18-20. Τρία ἡλέκτρινα ἀγαλματίδια κόρης ἢ ἱέρειας (τὰ δύο πίν. IX, 1-2, καὶ XXXIV, ἄνω δευτέρη σειρά), ὕψους ὡς 3,8 ἐκ.

21-26. Ἐξ κεφάλια ἀπὸ ἤλεκτρο, ὕψ. ὡς 3 ἐκ. (πίν. X, 1-2 καὶ XXXIV, ἄνω).

27-29. Τεμάχια ἀπὸ ἡλέκτρινες μασκὲς μυθικῶν ζώων (τὸ ἓνα, ὕψ. 2,5 ἐκ., στὸν πίν. XXXIV).

30-53. Ἀπὸ ἤλεκτρο κεφαλάρια λεόντων, κριῶν, ἵππων, πτηνῶν κ.λ. (πίν. XI, 2, XII, 1-2, XIII καὶ XXXIV).

1. Ὁμοῖο ἐξάρτημα ἀγγείου τοῦ Μουσείου τῆς Κοζάνης, ΑΔ τ. 17 (1961/2), Χρονικά, πίν. 255 στ (ὅχι 255 δ ὅπως κατὰ τυπογραφικὸ λάθος στὸ κείμενο, αὐτ., σ. 216). Γενικά εἶναι συνηθισμένο στολίδι σὲ λαβὲς χάλκινων ἀγγείων.

54. Ένα ανθρωπόμορφο είδώλιο σέ σχήμα σταυρού, επίσης ηλέκτρινο (πίν. XI, 1, και XXXIV), δίνει άφορμή για γενικώτερη συζήτηση του τύπου και της σημασίας του στά Βαλκάνια, στη Μεσόγειο και στην Εύρώπη, καθώς και για την προέλευση και τó εμπόριο του ηλέκτρου (σ. 89).

55. Περιδέραιο με ψήφους από ύαλόμαζα (πίν. XIV και, έγχρωμος, XXXVIII), που θεωρείται έγγωριο έργο.

56-61. Χρυσά κοσμήματα: ψήφοι, δαχτυλίδια κ.λ. (πίν. XV, 1 και XXXVII).

62-63. Άσημένα περιδέραια (τό ένα πίν. XV, 2), με απολήξεις σέ κεφάλι φιδιού.

Είχ. 1. Χάλκινη ύδρία (συμπληρωμένη)

64-68. Χρυσά διακοσμημένα έλάσματα, τρία ζεύγη, σέ σχήμα έπιστηθίων, διαμ. περί τά 20 εκ., και τρείς μέτρες (πίν. XVII-XXII και XXXV-XXXVI), που συσχετίζονται με πολλά (και με τά μυκηναϊκά, με τó Τρεμπένιστε και με τή Χαλκιδική), ή μία έδω, είκ. 2.

69-77. Άλλα χρυσά έλάσματα διακοσμημένα, σέ σχήμα όρθογωνίου ή τριγώνου ή ρόμβου, ή άγγυλωτοú σταυρού, καλύμματα κουμπιών κ.λ., όλα στολίδια ένδυμάτων (πίν. XXIII-XXIV και XXXVI-XXXVII).

78. Δύο ζώνες από χρυσό έλασμα διακοσμημένο με repoussé και έγχάρακτη τεχνική (πίν. XXV).

79. Ζεύγος χρυσών σκουλαρικών (πίν. XXVI).

80-81. Δύο ζεύγη τοξωτές πόρπες χρυσές (πίν. XXVII και XXXVIII).

82. Τέσσερες διπλές περόνες άσημένιες του τύπου «ώμέγα» (πίν. XXVIII), που παραβάλλονται με όμοιες από τή Δωδώνη και τή Μακεδονία ως τή Βοσνία.

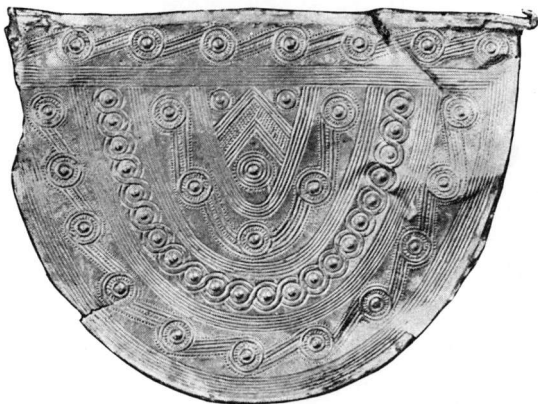
83. Πέντε άσημένιες τοξωτές πόρπες (πίν. XXIX).

84-88. Χάλκινες πόρπες τοξωτές κ.λ. (πίν. XXX).

Τέλος βρέθηκαν και διατηρήθηκαν λείψανα από τα ξύλινα και μεταλλικά μέρη του κιβωτίου, το οποίο περιείχε το θησαυρό.

Ακολουθεί το κεφάλαιο για τη σημασία του θησαυρού του Novi Pazar από άποψη κοινωνική, θρησκευτική και πολιτιστική:

Οι τύμβοι βέβαια συχνά «occupy a dominating position». Αναφέρονται παραδείγματα γιουγκοσλαβικά, αλλά σ' αυτά προστίθενται (σ. 101) και, από την ελληνική Μακεδονία, ή Βεργίνα και το Πάτελι (με παραπομπή στον J. Mikulčić). Κι εδώ δεν είναι σαφές: στην τυμβοθάλασσα της Βεργίνας (και του Πάτελι) ποιός από τους πολλούς γνωστούς προϊστορι-

Εικ. 2. Χρυσή μίτρα

κούς τύμβους νοείται με «dominating position» (πρβλ. π.χ. ΑΔ 17, 1961-62, Α', πίν. 92α-β, 93α, 95δ, 97α-β και Μ. Άνδρονίκου, Βεργίνα Ι, πίν. 1 κ.έ.).

Δεν καταλαβαίνω επίσης πώς προσάγονται οι «πρωτογεωμετρικοί τύμβοι» της Βεργίνας και του Πάτελι ως παραδείγματα (ανάλογα προς του Novi Pazar) ταφής θησαυρού οικογενειακών κειμηλίων στην περιφέρεια του τύμβου.

Στους «South Illyrians» περιλαμβάνονται (σ. 103) οι Παίονες, Πελαγονίοι, Λυγκησταί, Δασαυρητίοι (και οι Albanians! του 8ου-6ου αι. π.Χ.), αλλά πρβλ. N.G.L. Hammond, A History of Macedonia, σποράδην, και δσα λέγονται άμέσως κατωτέρω (σ. 104) περί της διαφοράς της ένδυμασίας.

Εωστά έρμηνεύεται (σ. 107) ή σημασία της θέσεως του Novi Pazar στο σημείο συναντήσεως δύο πολιτιστικών ρευμάτων: το ένα άνεβαίνει προς Βορράν από τη Χαλκιδική και γενικότερα το Αίγαίο («the great South») διά της κοιλάδος του Άξιου, το άλλο διά της κοιλάδος του Ibar έρχεται από την Άδριατική και τη Μεγάλη Έλλάδα. Συναντώνται τα δύο ρεύματα στον κάμπο του Κοσσυφοπεδίου. Ήταν ρεύματα ελληνικού πολιτισμού και τα δύο κατά την αρχαιότητα. Ή σύγχρονη Γιουγκοσλαβία άποκατέστησε την επικοινωνία

των δύο ρευμάτων με σημείο συναντήσεως την Kossovaska Mitrovica, απ' όπου ξεκινάει ο νέος θαυμάσιος αυτοκινητόδρομος και διά της κοιλάδος του Ibar ενώνει το Kosmet με την 'Αδριατική διά του Rožai-Ivangrad-Kolasin-Titograd (πρβλ. και σ. 130).

Η αναδρομή σε άνωτέρους προϊστορικούς χρόνους, το άπλωμα από την Κασπία ως την Βόρειο Θάλασσα, την 'Ιταλία, την Κρήτη, την Κύπρο, την Μ. 'Ασία κ.ο.κ., ή εξαγωγή συμπερασμάτων από άποψη κοινωνική, θρησκευτική, πολιτιστική, εθνολογική κ.λ., όλα αυτά γίνονται σε έκταση που κλονίζει την εμπιστοσύνη και δημιουργεί αμφιβολία, αν πατούμε σε στέρεο έδαφος. Θά προτιμούσε κανείς περιορισμό στον έμπεριστατωμένο λόγο για τα συγκεκριμένα αντικείμενα του θησαυρού του Novi Pazar και λιγότερες θεωρίες π.χ. για συμμετοχή 'Ιλλυριών και άλλων Βαλκανίων στη δωρική εισβολή, ή όποια δόθεν «was joined by a great number of Illyrians from Bosnia and from the banks of the Drina» (σ. 114).

Στο τέλος καταλήγουμε (σ. 115): «It is unbelievable... how constant and hidden but in the end more understandable, are the connections with the Aegean Greek World». 'Αλλά γιατί νά είναι «unbelievable», αφού είναι «more understandable»;

Τά νέα μελανόμορφα άγγεια από το Novi Pazar δίνουν άφορμή για εξέταση των άδημοσιευτων άγγειων από το Trebeniste και το Radolište (σ. 121 κ.έ.). Τά έξ πήλινα άγγεια από το Trebeniste είναι διακοσμημένα με τεχνοτροπία, που άναγνωρίζεται ως ύστεροαρχαϊκή παραλλαγή της Χαλκιδικής, άττικής άρχικά προελεύσεως. Μιά κύλικα από το Radolište κοντά στη Stuga, παρά την 'Αχρίδα, παρουσιάζει όμοια χαρακτηριστικά και αποδίδεται επίσης σε τόπικό έργαστήριο της Χαλκιδικής. Αυτά τά άγγεια από τους τρεις τόπους —τονίζεται—δείχνουν που έφθασε ή έπιχειρηματικότητα των Χαλκιδέων και των 'Ερετριέων, διά της Χαλκιδικής, στα τελευταία χρόνια της δραστηριότητάς τους στά Βαλκάνια.

Σχετικά με τά χάλκινα εύρηματα του Trebeniste συζητείται πρώτα ή γνώμη του B. Filon για την προέλευσή τους από την Κόρινθο, την όποια ο Payne δέν ένόμιζε σπουδαίο κέντρο για παραγωγή χάλκων. 'Αναλύονται τά στοιχεία που παρουσιάζουν συγγένεια προς την Ιωνική τέχνη της 'Ανατολής και της Δύσεως άφ' ενός και προς ή δωρική τέχνη της Κορίνθου και των άποικιών της στο Αιγαίο στη Μ. 'Ελλάδα άφ' έτέρου. Και οι δύο τεχνοτροπίες είχαν περί το 500 π.Χ. βάσεις στη Χαλκιδική (Ποτίδαια κ.ά. και στο μυχό του Θερμαϊκού (Θέρμη, προσθέτω, όπως δείχνουν τά άρχαϊκά Ιωνικά άρχιτεκτονικά μέλη κυρίως). 'Ο V. Popović κατέληξε πάντως στην κορινθιακή προέλευση των χαλκών του Trebeniste (σ. 125).

'Ο Lj. Popović δέχεται κορινθιακά επίσης και γενικότερα πελοποννησιακά χαρακτηριστικά στά χαλκά του Novi Pazar, ιδιαίτερα στην ύδρία, αλλά τό δρόμο εισαγωγής τους στην περιοχή του Novi Pazar τόν βλέπει από την πλευρά της 'Αδριατικής διά της κοιλάδος του Ibar, δηλαδή με άφετηρία ή Μεγάλη 'Ελλάδα, ίσως τόν Τάραντα (σ. 126).

Πολλά ένδιαφέρουσα είναι ή παρουσίαση του ύλικού όσο και ή γενικότερη συζήτηση προβλημάτων σχετικών προς την τεχνοτροπία και την προέλευση των εύρημάτων. 'Ατυχώς ή μετάφραση δέν είναι άψογη. 'Υπάρχουν και τυποτεχνικά λάθη και ατέλειες. Αυτά όμως δέν μειώνουν την ευγνωμοσύνη μας προς τους συναδέλφους D. Mano-Zisi και Lj. B. Popović, που έκαμαν κοινό κτήμα ένα πολύτιμο θησαυρό καλλιτεχνημάτων.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΕΑΣ

J a n B o u z e k, Graeco-macedonian Bronzes, Analysis and Chronology, Πανεπιστήμιο Καρόλου της Πράγας, 1974, σελ. 195 και 10 πίνακες εκτός κειμένου με 36 εικόνες.

Στην Εισαγωγή (σ. 7-9) ο συγγραφέας πληροφορεί ότι πραγματεύεται τό δημοσιευμένο ύλικό, και ότι μόνον κατ' εξαίρεσιν μνημονεύει άδημοσιευτά αντικείμενα και έφ'